

RAPPORT:
BEFRIA DEN HÖGRE
UTBILDNINGEN!

Inledning	3
Dagens system	4
Den politiserade styrningen	4
En prestationshämmande finansiering	10
Rättviseargumenten	13
Befria den högre utbildningen!	14
Inspirerande exempel	14
Nya aktörer på utbildningsmarknaden	15
Finansieringen av den högre utbildningen	16
Den enskilda studentens finansiering av sina studier	18
Post scriptum: Vad har professorerna emot marknaden?	24

Inledning

Plantänkande har sedan länge kommit att genomsyra den svenska utbildningspolitiken. Staten ska fördela utbildningsplatser och bestämma hur stor del av befolkningen som ska studera på en akademisk nivå. För den enskilde studentens studiemedel står ett svårtillgängligt statligt verk som dikterar stränga villkor för studenternas förehavanden vid sidan av studierna. Till synes generösa villkor för att få studiemedel har sagts vara en förutsättning för att "alla", även de som inte har föräldrar som inte är akademiker, ska kunna få möjligheten att studera. Samtidigt hamnar Sverige i den internationella botten i studier avseende tillgänglighet, där bland annat social sammansättning har mätts.

Stora delar av skattebetalarnas pengar läggs på att låta studenter "förverkliga sig själva" genom att läsa diverse mer eller mindre marknadsmässigt gångbara kurser, såsom "Fotboll, kultur och samhälle" eller "Feministisk geografi". För notan står inte studenterna själva, utan till stor del de som inte utbildar sig, bland annat låginkomsttagare som inte anser sig ha råd att avstå från ett års inkomster.

Skattefinansiering har även sagts vara en förutsättning för en "fri" och "oberoende" forskning.

Universiteten och högskolorna i Sverige ska utbilda och ge studenterna kunskaper som de sedan kan använda i yrkeslivet. De ska också vara en plats för en akademisk debatt. Där skapas morgondagens beslutsfattare, medborgare och opinionsbildare. Universiteten bör kort sagt stå fria från politisk makt och politiskt korrekta trender. Frågan är om så verkligen är fallet. Dagens "fria" aktörer på den statliga marknaden har i ena stunden stått med mössan i hand för att be om status och skattepengar för att i nästa stund tacka genom att dela ut doktorshattar. Hur fria är egentligen universiteten i Sverige?

Med denna rapport vill vi peka på problemen med det nuvarande utbildningssystemet men framför allt vill vi presentera vad vi tror kan vara lösningen på många av dessa problem.

Vi välkomnar en debatt kring ett område där en borgerlig regering verkligen kan göra stor skillnad och där det är dess skyldighet att göra det.

**Fria Moderata Studentförbundets Presidium
Stockholm 2007**

Dagens system

Den politiserade styrningen

Bristande akademisk självständighet

I ett fritt samhälle står akademien fri från staten. Professorerna är aktade och frispråkiga kritiker såväl av den offentliga makten som av andra samhällsfenomen. Universitetsstyrelserna består inte av avdankade politiker och forskningsanslagen fördelas inte via staten. Sverige har en bit kvar att vandra i dessa avseenden.

Ofta motiveras den skattefinansierade utbildningen och forskningen med att det är viktigt att dessa är "fria" eller "oberoende". Men hur fri och oberoende är akademien egentligen?

Debatten kring förre statsministerns hedersdoktorat vid Örebro universitet satte fokus på en öm punkt i svenskt samhällsliv. Det är svårt att med bestämdhet visa hur omfattande den politiska styrningen av den högre utbildningen är. Antalet gånger tjänstemän i regeringskansliet ringt upp lärosätena och explicit givit instruktioner är säkert få. Troligen är de emellertid fler än antalet gånger då beslut i högskolestyrelserna skett helt utan politisk påverkan. Styrelserna är ju som bekant befolkade av avdankade riksdagsledamöter. De flesta beslut faller troligen någonstans mitt emellan. Å ena sidan hyser de flesta beslutsfattare säkert ett ideal som säger att besluten ska fattas på inomvetenskapliga grunder med den akademiska friheten i behåll. Å andra sidan verkar man i ett politiserat samhälle, med politiserade forskningsanslag och med möjligheter för den forskare som tycker "rätt" att få tunga utredningsuppdrag i den statliga sfären.

Hur görs då avvägningen i praktiken? Vi gör inte anspråk på någon fullständig genomgång, utan nöjer oss med några nedslag.

Läsåret 1993/-94 ändrades det dåvarande linjeuniversitetet vilket gjorde det möjligt för studenter att själva välja fristående kurser utanför de fullständiga programmen. Detta medförde att exempelvis Stockholms universitet i allt högre grad började erbjuda fristående kurser. Om man studerar utbudet av fristående kurser sedan dess hittar man en hel del intressanta mönster. Kurserna tenderar att sammanfalla väl med politiska trender. Tydligast märks detta inom två ämnen: genusvetenskap och Europarelaterade kurser.

Även om ämnet kvinnovetenskap existerade redan 1993/-94 har kurserna utvecklats och växt i poängantal. Det gäller naturligtvis fördjupningskurserna, men än mer tydligt är det när det gäller orienterande kurser. Kurser som "Feministisk geografi" eller "Synen på mannen i antiken" existerade helt enkelt inte 1993-94. Genusvetenskapen har inte bara utvecklats som eget ämne, den har också fått större betydelse som breddvetenskap.

Ett annat exempel är de kurser med Europaanknytning som ökat drastiskt efter folkomröstningen 1994. Även om "Det europeiska kulturarvet" stod med i kurskatalogen

under ett par år när kursen faktiskt inte gavs har andra kurser som ”Europatankens idéhistoria” blivit mer långlivade.

Vad är då hönan respektive ägget? Det finns naturligtvis gott om studenter som önskar läsa dessa kurser, vilket i sig räcker för att förklara varför de ges. Samtidigt får vi inte glömma vem som finansierar högskolorna. Om studenterna också vore finansiärer vore det enkelt att avfärda alla argument om politisk vridning med att studenternas efterfrågan styrde utbudet. Så enkelt är det inte i dag. I stället är det svårt att undvika den smygande misstanken att vissa trender faktiskt initierats och förstärkts från politiskt håll.

Högskolan finansieras av staten, som varit explicit med att den önskar ”förbättra jämställdheten”. Det finns direktiv om att all utbildning ska ha ett genusperspektiv, något som kan förklara de många fristående kurser som berör genustematiken. Det torde i många fall vara enklare att skapa en helt ny kurs än att faktiskt implementera ett nytt perspektiv i undervisningen som helhet. Kurser om exempelvis europeiskt kulturarv är kanske mest kuriosa för studenterna, men de har hög bidragspotential för lärosätena. Genom EU-stödprogram som Tempusprogrammet¹ kan universitet söka bidrag för just sådana kurser. Att priset påverkar utbudet är ingen kontroversiell slutsats.

Det är svårt att avgöra till hur stor del universitetens beslut att ge kurser styrs av finansiärernas önskemål snarare än av studenternas. Det går dock inte att bortse från att staten, så fort den finansierar universiteten, kommer att kunna hota med att dra tillbaka stödet vid olydnad. Ett sådant hot behöver naturligtvis inte vara uttalat – eller ens medvetet – för att ha effekt. Exempel finns dock på mer explicit styrning i form av Thamprofessurer² liksom statsapparatusens uppslutning kring de uppmärksammade antagningsdiskrimineringarna i Uppsala³.

Att högskoleutbildning kan vara politiskt färgad är självklart. Forskningsgrenar som nationalekonomi är till sin natur mer höger än exempelvis genusvetenskapen som tenderar att vara mer vänsterdominerad. Undantag finns naturligtvis i bägge riktningar. Andra grenar kan vara neutrala. Det bör dock vara upp till studenterna att välja vilka program och kurser de anser sig vara beredda att betala för och upp till eventuella externa finansiärer att välja vilka utbildningar de vill hjälpa till att finansiera. Staten däremot bör rimligen hålla sig utanför högskolan, både när det gäller den explicita regleringen och den implicita som går via finansieringen.

Den dåliga matchningen mot arbetsmarknaden

När staten tar på sig att planera och stå för den högre utbildningen tar den också på sig att se till att utbildningsvolymerna och inriktningarna matchar arbetsmarknadens behov. Detta är ett klassiskt planekonomiproblem, som det inte finns någon anledning att tro att den svenska staten klarar bättre än den sovjetiska.

På senare år har balansen mellan högre utbildning och arbetsmarknad varit skev, vilket har lett till stor arbetslöshet i vissa grupper och brist på arbetskraft inom andra. Detta

---

¹ Se http://ec.europa.eu/education/programmes/tempus/index_en.html.

² Särskilda professurer öronmärkta för kvinnor, infördes av utbildningsminister Carl Tham (1994-1998).

³ Se Centrum för rättvisa: <http://centrumforrattvisa.blogspot.com/cfr/>

sker trots, eller snarare på grund av, att man har försökt att centralplanera resursfördelningen till de olika utbildningsplatserna.

Regeringen Göran Persson kom 2005 överens med vänsterpartiet och miljöpartiet om att med en insats om 175 miljoner kronor öka antalet högskoleplatser. Pengarna delades ut till höstterminen med syftet att lärosäten som dittills haft en stor tillströmning av studenter skulle kunna fortsätta med sina stora utbildningsvolymmer.

Överenskommelsen framstår på ett sätt som sympatisk. Problemet är att regeringen och dess stödpartier försökte centralstyra en väldigt komplicerad process. Även om akademisk utbildning spelar stor roll såväl för den enskilde som för det svenska näringslivet så råder det inget trivialt samband mellan andelen universitetsutbildade å ena sidan och tillväxtsiffrorna å den andra. Den socialdemokratiska regeringens simplistiska tal om att hälften av varje årskull ska ha påbörjat en högskoleutbildning vid 25 års ålder var ett uttryck för politiskt önsketänkande och meningslösa planmål.

Tyvärr är det inte bättre när centralplanerarna talar om konkreta högskoleplatser på olika orter. Inte ens att försöka tillgodose akuta behov av utbildning i bristyrken är något framgångskoncept. När den socialdemokratiska regeringen försökte stimulera samhällsutvecklingen med satsningar på högre utbildning begick den ett tankefel som det är viktigt att borgerliga företrädare inte upprepar. Kostnaden för 2005 års satsning uppgick till 175 miljoner kronor. Till detta kommer 3500 studenters tid och kompetens. För att regeringens storslagna plan ska vara effektiv är det nödvändigt att dessa resurser skulle ha använts sämre utan statlig inblandning. Men att så verkligen är fallet är naturligtvis högst osäkert.

Sanningen är troligen att ett marknadsmässigt utbildningssystem effektivare än vad regeringen förmår hade slussat rätt man till rätt plats – må det vara akademisk utbildning eller ut i arbetslivet. I dagsläget kväver ”gratis” utbildning i kombination med CSN prismekanismen och falsksignalerar att den förväntade avkastningen på alla utbildningar är lika. Det leder till fler fall där efterfrågan och tillgång inte överensstämmer – och till en ond cirkel när regeringen sedan försöker centralplanera bort akademikerarbetslösheten.

Det centralstyrda antagningssystemets gissel

I Sverige samordnas antagningen till utbildningsprogram på högskolenivå av verket för högskoleservice (VHS). I stort sett tillämpas likformiga antagningskriterier: urvalet sker baserat på gymnasiebetyg i olika former, högskoleprov samt varianter där arbetslivserfarenhet kan räknas in. Är det då säkert att dessa urvalskriterier är lämpliga för alla utbildningar? Frågan är naturligtvis retorisk. En del lärosäten har tagit saken i egna händer och infört alternativa kriterier. Ett intervjubaserat förfarande förekommer på många läkarutbildningar runtom i landet, eftersom gymnasiebetygen visat sig vara oanvändbara som urvalsinstrument. Handelshögskolan har en särskild kvot för enastående prestationer på andra områden än gymnasiestudierna. Landets konstnärliga högskolor (musik, opera, konst och dans) har av naturliga skäl omfattande antagningsprov i egen regi. Försvarshögskolan, som från och med år 2008 föreslås övergå från försvars- till utbildningsdepartementet och i alla avseenden bli en ”vanlig” högskola har sedan länge ett eget antagningssystem grundat på militära vitsord, fysiska

baskrav, intervjuer och ett militärt högskoleprov. Det torde vara uppenbart att antalet lämpliga urvalsmetoder och -principer egentligen är lika stort som antalet utbildningar.

Är det rimligt att staten med lagstiftning och centralstyrning försämrar kvaliteten i antagningsprocessen till högskolan? Frågan må vara tillspetsad, men den röjer ett grundläggande problem: så länge universiteten och högskolorna är statliga myndigheter måste de behandla alla medborgare på ett likvärdigt och rättssäkert sätt. Denna i och för sig sunda juridiska princip riskerar att skjuta en differentierad och individualiserad antagningsprocess i sank.

Den gordiska knuten löses bäst genom att akademien frigörs från staten. Rättssäker likabehandling är en grundläggande komponent i rättsstaten – men högre utbildning hör inte hemma i rättsstaten, utan i det civila samhället (Försvårshögskolan möjligen undantagen).

Ett stelbent och föråldrat antagningssystem

Det nuvarande centraliserade antagningssystemet till landets universitet och högskolor leder till en rad negativa effekter. Möjligheten att komplettera bristande gymnasiebetyg på komvux skapar tyvärr inte bara en andra chans för den som kapitalt misslyckats på gymnasiet. I stället är det många som låter sin väg genom gymnasiet kantas av halvhjärtade insatser i den blott alltför trygga förvisningen om att ett år eller två på komvux kan ordna upp de mest mediokra betyg. Problemet är egentligen helt likformigt med en stor mängd problem som orsakas av den generella välfärdsstaten: lösningar som är till för att vara en sista utväg i ett samhälle där misslyckandet är undantag ändrar snabbt incitamenten så att misslyckandet blir regel.

Detta är naturligtvis högst problematiskt, inte minst ut samhällsekonomisk synvinkel. Den som går ett år på komvux för att stärka sin konkurrenskraft i antagningen till högre utbildning gör inget produktivt. När stora delar av en årskull kompletterar betygen på komvux så är situationen efter kompletteringen snarlik den som rådde före: ett antal personer konkurrerar om ett antal platser. De kunskaper som man i rent konkurrenssyfte tillgodogjort sig på komvux är med stor sannolikhet inte sådana som man egentligen någonsin kommer att omsätta i produktivt arbete. (Detta till skillnad från kompetenskompletteringar, där man läser helt nya kurser för att bli behörig att söka vissa högskoleutbildningar.) På makronivå är det enda resultatet av konkurrenskompletteringarna att ett relativt stort antal manår kastas bort.

Ett sätt att komma till rätta med problemet vore att införa en avgift på konkurrenskompletteringarna på komvux. Därmed skulle man skapa incitament för att sköta sig under gymnasiet och låta dem som inte gör det bära sina egna kostnader.

Kvantitativa planmål urholkar akademien

Det har på senare år funnits en faiblesse för storslagna visioner kring andelen akademiskt utbildade svenskar. Den socialdemokratiska regeringens luftiga mål om att hälften av varje årskull ska studera på högskolan är förhoppningsvis dött och begravet i och med regeringsskiftet. Ändå finns det än i dag politiska tendenser som speglar samma skeva verklighetsuppfattning.

När borgerliga företrädare förespråkar lärar- och rektorsauktorisering är det en indikator på samma grundläggande fenomen som det socialdemokratiska femtioprocentmålet: ett överdrivet krav på akademisering av all kunskap. Det är inte säkert att all kunskap gör sig bäst inom ramen för akademien. Det är inte säkert att man ska kunna disputera i alla upptänkliga ämnen. Tvärtom finns det en lång tradition i det västerländska tänkandet av en uppdelning mellan teoretisk kunskap, grekiskans *episteme*, och praktisk kunskap, grekiskans *techne*. Det betyder inte att den ena sorten är bättre än den andra. Det betyder bara att de är olika.

Ett överdrivet betonande av *episteme* på *technes* bekostnad leder i socialdemokratisk tappning till att även den som inte har en tanke på att läsa på högskolan tvingas läsa högskoleförberedande gymnasiekurser. I borgerlig tappning leder det till att den som undervisar på ett praktiskt yrkesinriktat gymnasieprogram inte kan hämtas från den verkliga sakkunskapen i näringslivet utan måste ta omvägen via en teoretisk lärarutbildning.

Det råder ingen tvekan om att *techne* och *episteme* bägge behövs och att de ofta kan samverka. Däremot är det en stor fara när politiker försöker styra avvägningen dem emellan. Det gynnar ingendera kunskapsformen.

Statliga forskningspengar spenderas fel

Det finns en stor risk med att låta staten stå för huvuddelen av den svenska forskningsfinansieringen. Problemet illustreras utmärkt av uttrycket ”lägga alla ägg i samma korg” – faran i att placera alla sina resurser i ett givet projekt eller enligt en given plan, utan hänsyn till riskerna.

När staten styr landets forskningsbudgetar sker det enligt principer och riktlinjer som är tänkta att säkra allsidighet och mångfald. Skandal vore det annars. Problemet är att det kanske inte räcker. Vad sådana principer syftar till är till syvende og sidst att *simulera* den mångfald som uppstår på marknaden. Men ingen simulering kan efterlikna förlagan i alla avseenden.

När en forskningsidé söker sin finansiering i statliga forskningsråd så kan ett centralt beslut blockera idén för all framtid – och även om det är ett informerat och välavvägt beslut så kan det vara fel. När samma idé söker finansiering på marknaden så stänger inget enskilt beslut vägarna för andra aktörer. Den som fått avslag kan alltid söka en ny finansiär.

En fri marknad för forskningsfinansiering är en decentraliserad beslutsprocess, där enskilda aktörer kan fatta felaktiga beslut utan att det nämnvärt försämrar förmågan hos systemet som helhet att kanalisera pengar till fruktbara forskningsområden. Ett statligt centralstyrt system är mycket mer beroende av att alla dess komponenter fungerar för att kunna leverera ett bra resultat. Givet människans felbarhet verkar det alltså rimligare att låta forskningsfinansieringen ske via marknadsmekanismer än via centralstyrning.

Kårobligatoriet

Lyckligtvis planerar den borgerliga regeringen att under innevarande mandatperiod avskaffa kårobligatoriet och därmed låta även studenter välja vilka föreningar de vill,

och inte vill, vara med i. Att själv få bestämma sin föreningstillhörighet är en grundläggande demokratisk rättighet. Verkligheten i dagens Sverige har alltför länge varit en annan. Mer än 300 000 studenter förvägras dagligen denna frihet – även om vi nu kan se ljuset i tunneln blir vi inte fria förrän obligatoriet är avskaffat.

Ändå är motståndet mot denna frihetsreform skrämmande i sin omfattning. Kultur-konservativa krafter som Stig Strömholm menar att det är värt att offra studenternas frihet och ta deras pengar för att upprätthålla det kulturarv som det uppsaliensiska nationsväsendet utgör. Den som vill rucka på tvånget är med Strömholms högstämde retorik en principryttare och ”liberalitaliban”. Samtidigt mobiliserar kårpampsvänstern runtom i landet. Kårtidningarnas debattsidor fylls med oroliga kårföreträdare som visserligen ”i princip” gillar föreningsfriheten, men också uppenbarligen menar att principer är till för att tummas på. Så mycket nytta menar landets kåraktiva att de gör, att ett avskaffande riskerar att bli katastrofalt. Kårföreträdarna målar upp en dystopi där studenter efter att obligatoriet avskaffats väljer bort kårmedlemskapet av ekonomiska skäl. Varför fattiga studenter skulle bli gladare av att tvingas ge bort sina pengar till kåren förtäljer dock inte historien. Tvärtom verkar det högst rimligt att överlåta åt kårmedlemmarna själva att bedöma huruvida verksamheten är värd sitt pris. Att slentrianmässigt ropa på tvång och obligatorier är som att försöka råda bot på dyr kurslitteratur genom att göra bokköpen obligatoriska. Det löser inte det ursprungliga problemet, men det skapar väl ett nytt.

Kårernas eget motstånd är i sig en bra illustration av ett av obligatoriets problem. Hundratusentals studenter tvingas till medlemskap i studentkårer som bland annat ser som sin uppgift att driva politiska frågor, som kårobligatoriets bevarande. Oberoende av om studenten vill stödja denna verksamhet eller inte så är han eller hon tvingad att lösa medlemskap i studentkåren. Alternativet är att avbryta sina högskolestudier, för utan betald kåravgift blir det varken några studiepoäng eller något studiemedel.

Eftersom medlemskapet är obligatoriskt sätts heller ingen press på studentkåren att göra saker som studenterna tycker det vore värt att betala för. Man kan rent ut sagt strunta i vad studenterna tycker och i stället bedriva den verksamhet som kårpamparna vill ha. Det är ju trots allt vi andra vanliga studenter som tvingas betala. Många studenter betalar ”kårskatten” endast för att kunna få sina poäng registrerade, utan att veta vad kåren gör.

Detta är ett problem som i större utsträckning borde uppmärksammas av landets kåraktiva. Deras egen verksamhet riskerar att förstenas och fastna i gamla mönster så länge obligatoriet är allenarådande. Var är självförtroendet? Varför är det så få av landets kårer som tror sig kunna locka medlemmar på frivillig basis?

Egentligen finns det ingen anledning att tro att ett avskaffande av kårobligatoriet skulle få så dystopiska konsekvenser som dess förkämpar ideligen målar upp. För att vara vänner av kårer och nationer verkar de ha väldigt svag tilltro till dem. Vi delar inte den synen. Vi tror tvärtom att frivilligt medlemskap stärker såväl engagemanget som känslan av gemenskap och tillhörighet. Nationslivet i Uppsala – Stig Strömholms skötebarn – är ett gott exempel på att det går att locka medlemmar utan tvång. I Uppsala finns Skånelandens nation, en gratis nation för dem som inte vill delta i

nationslivet. Trots detta väljer majoriteten av Uppsala-studenterna att gå med i en ”riktig” nation; inte av tvång utan av egen fri vilja.

Vi vet inte vilken kreativitet och förnyelse som skulle följa i spåren av ett avskaffat obligatorium, men ett är säkert: den gynnas inte av att kårerna tjuvar och ropar på tvång. Alla de kårordföranden som tronar på minnen från fornstora dagar och nu mobiliserar mot regeringen borde tänka sig både en och två gånger för. Är deras ståndpunkt verkligen rimlig? Vad är det som studentkåren gör som är så viktigt? Kan inte män och kvinnor som vill utbilda sig själva ta ställning till om de ska stödja kårens verksamhet? Vad är det som är så viktigt att den grundlagstadgade föreningsfriheten bör åsidosättas? Sedan kollektivanslutningen av LO-medlemmar till socialdemokraterna upphört är nu Sveriges studenter ensamma om att påtvingas ett föreningsmedlemskap mot sin egen vilja. Lika lite som den som jobbar ska tvingas vara medlem i facket ska studenter tvingas vara medlemmar i studentkåren. Sveriges studenter förtjänar bättre än att tvingas vara röstboskap åt kårpamparna. De förtjänar rätten att själva välja hur de formar sina gemenskaper och vilka kårer, föreningar och nationer som bäst skapar ett vitalt studentliv på 2000-talet.

Det betyder inte att vi är motståndare till studentkårer som sådana. Tvärtom är det positivt om studenter vill bilda föreningar för att få inflytande eller eftersträva olika mål. Vi ser gärna konkurrerande studentkårer på landets lärosäten, där den som representerar studenterna bäst också förtjänar sina intäkter och sina medlemmar. En sådan utveckling vore positiv såväl för kårerna själva som för studenterna. Därför är det med stigande oro som vi betraktar situationen i landets kårer. På alltför många håll skjuter man frågan om kårens överlevnad efter obligatoriets avskaffande på framtiden. Det är ett oansvarigt förhållningssätt. Landets kårer måste aktivt börja arbeta med grundläggande frågor om rekrytering, mervärde och finansiering i stället för att vänta på manna från den statliga himlen. Framtidens kårer kommer inte att få fler medlemmar än de förtjänar.

En prestationshämmande finansiering

Lång tid mellan påbörjade och avslutade studier

Studiemedlet är egentligen inte ett medel som betalar studierna, det vill säga det går inte till studierna i sig (bortsett från kurslitteraturen). Studiemedlet går till mat och uppehälle under studierna. Kostnaderna för själva studierna står skattebetalarna för.

Det finns all anledning att tro att den genomsnittliga studieprestationen skulle förbättras om studenterna betalade för sin utbildning. Framför allt skulle det kanske manifesteras sig i att den genomsnittliga tiden från studiernas påbörjande till examen skulle minska. I dag drar många studenter ut på sin utbildning och det handlar då ofta om att de har svårt att avsluta sina studier. Terminerna går, men ex-jobbet blir inte skrivet och under tiden läser de strökurser för att få in pengar i form av studiemedel. Eftersom den största kostnaden för akademiska studier är alternativkostnaden, den uteblivna inkomsten från förvärvsarbete, så skulle en förbättring i form av tidsmässig förkortning på ett mycket konkret sätt förbättra den enskildes ekonomiska situation. Examen ett år tidigare betyder inte bara ett år mindre på studielån, utan en hel årsinkomst extra.

Studenter läser kurser som de inte skulle ha läst om de hade betalat själva

Fotboll, kultur och samhälle, 7.5 högskolepoäng

Kursen är flervetenskaplig och syftar till att ge en grundläggande förståelse av fotbollen som kulturell företeelse och dess plats i samhället. Både svenska och internationella förhållanden behandlas, liksom herr-, dam- och ungdomsfotbollen. Fokus ligger såväl på själva fotbollssporten som på kulturen runtomkring, däribland publiken. Sociologiska, ekonomiska och juridiska frågeställningar behandlas samt relationen mellan fotboll och media.⁴

Kursen ovan, ”Fotboll, kultur och samhälle”, ges på halvfart under kvällstid på Malmö Högskola höstterminen 2007. Det kan framstå som typexemplet på en kurs som för kursdeltagaren utgör en fritidssysselsättning eller kuriosa snarare än vägen in i ett lukrativt yrkesliv. Problemet är dock inte att kursen utgör kuriosa eller att vi tror att färre skulle läsa den om de betalade för den själva.

Problemet är att det är omöjligt att avgöra hur marknadens efterfrågan ser ut när marknadens krafter inte tillåts styra över utbudet. Man kan fråga sig hur många studenter som verkligen skulle läsa kurser om läktarkultur i samband med allsvenska matcher eller stenålderskost⁵ om de tvingades att stå för kostnaderna själva. Att vilja ha fria universitet handlar nämligen inte bara om att ta bort möjligheten för politiker att peta i utbildningen, det handlar också om att ta bort chansen för ett fåtal att ”hitta sig själva” på andras bekostnad. En rimligt antagande är att studenter, om de inte längre kunde använda skattepengar, skulle vara en aning mer försiktiga i valet av sina kurser. Därmed inte sagt att vi vill förhindra människor från att genom diverse kurser hitta sig själva – vi tycker bara inte att andra ska behöva betala för det.

Studenter får svårt att arbeta bredvid studierna

Eftersom svenska studenter i snitt är de mest skuldsatta i världen efter avslutad utbildning⁶ kan man tycka att det borde vara högt prioriterat av de självutnämnda studentföreträdarna (Sveriges Förenade Studentkårer med flera) att försöka minska skuldsättningsgraden. Men som vanligt är det mer attraktivt att ropa på de enkla lösningarna – mer bidrag – än att ta itu med att skapa rimliga incitament.

Det så kallade fribeloppet, som begränsar hur mycket en student kan tjäna per termin, fungerar som en enorm bromskloss för studenter som vill arbeta bredvid studierna och på somrarna. Den student som vill arbeta extra för att kunna minska sin skuldsättning genom att ta mindre lån, kan komma att straffas genom nedsatt lån och bidrag.

Fribeloppet, som varierar beroende på studietakt, är konstruerat så att den som studerar mycket och därför måste ta stora lån, får tjäna mindre per kalenderhalvår än den som studerar mindre. Att arbeta för att kunna ta ett mindre lån lönar sig bara till en viss gräns.⁷

Ett studiemedelssystem som straffar ambitiösa studenter som vill skaffa sig arbetslivserfarenhet under sin långa studietid är ett sjukt system. Vilket samhälle tjänar

---

⁴ Malmö Högskola: <http://www.edu.mah.se/IF112F/>

⁵ Stockholms universitet: <http://www.utbildning.su.se/katalog/Kurser/1682.asp>

⁶ Educational Policy: http://www.educationalpolicy.org/globaldebt_Sweden.html

⁷ CSN: <http://www.csn.se/GemensamInformation/Fribelopp/Fribelopp.asp?>

på att få ut högutbildade akademiker som saknar erfarenhet från världen utanför akademien? Med nuvarande system föreligger en överhängande risk att studenter väljer att dra ner på arbetet bredvid studierna eller att de väljer att jobba svart. Ett studiemedelssystem som premierar lättja och ekonomisk brottslighet är ett uselt system.

Man kan med rätta argumentera för att en student som kan försörja sig på sina inkomster inte bör få *bidrag*. Men *studielån* som är just lån och därför ska betalas tillbaka, bör kunna tas oavsett inkomstnivå. Många arbetande studenter väljer sannolikt att dra ner på lånet om de kan klara sig på mindre, men om långgivaren är beredd att ge studenten lån så bör inte antalet intjänade kronor påverka storleken på lånet. I en värld utan CSN blir detta en fråga för studenten att reglera med sin långgivare, som naturligtvis ska vara fri att stipulera sina villkor. Vi har dock svårt att föreställa oss en långgivare som är negativt inställd till att låntagaren har en god ekonomi.

Skuldfällan CSN

Konsumentverket uppmärksammade i alarmistiska ordalag nyligen den ökade förekomsten av blacolån – lån utan säkerhet – i Sverige⁸. Enligt statistiska centralbyrån uppgår svenskarnas totala skuldsättning utan säkerhet hos banker och finansbolag till 117 miljarder kronor. Konsumentverket verkar dock ha glömt bort att granska vissa långgivare. Centrala studiestödsnämnden, CSN, har en total lånefordran på ungefär 177 miljarder kronor.⁹ Detta är skuldsättning i en låneform som beviljas på lösare grunder än blacolån på marknaden. Medan bankerna kräver någon form av inkomst som garanti ställer CSN bara studieprestationsrelaterade krav. Ingen prognos görs på huruvida en utbildning kan väntas leda till arbete och inkomster som svarar mot skuldsättningen.

CNS:s låneregler kan tyckas generösa. Men lånen har en påtaglig baksida. Svenska studenter är, enligt det amerikansk/kanadensiska Educational Policy Institute, mest skuldsatta i världen vid examen.¹⁰ Medan en genomsnittlig svensk student efter avslutad utbildning har ungefär 230 000 kronor i studieskulder är motsvarande siffra för en amerikan cirka 185 000 och för en tysk bara kring 54 000.

CSN administrerar en skuldfälla, där långivningen sker efter politisk måttstock snarare än ekonomisk och priset betalas av studenterna. Den socialdemokratiska regeringens luftiga mål om att hälften av varje årskull skulle studera på högskolan grävde djupa hål i intet ont anande studenters plånböcker. För att komma till rätta med problemet räcker det dock inte bara med ett regeringsskifte. Den borgerliga regeringen måste avreglera marknaden för studiefinansiering, lägga ner CSN och låta bankerna ta över.

---

⁸ Dagens Nyheter: <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=678&ca=526339>

⁹ SCB: http://www.scb.se/templates/pressinfo___188375.asp

¹⁰ Educational Policy: http://www.educationalpolicy.org/globaldebt_Sweden.html

Rättviseargumenten

Det man inte betalar för värderar man inte

Myten om att avgiftsfrihet är det samma som gratis utbildning odlas ständigt. Som student kan det vara lätt att glömma att den undervisning man tillgodogör sig kostar stora summor pengar i form av lärare, lokaler, administration med mera.

Utan patientavgifter hade våra vårdinrättningar varit mer överbelastade än vad de är i dag, eftersom folk då har en tendens att gå till doktorn för minsta lilla. På ett liknande sätt är det ingen slump att svenska studenter tar lång tid på sig att ta examen, läser en mängd A-kurser som inte gynnar dem på arbetsmarknaden och skriver in sig på sommarkurser bara för att kunna leva på CSN-pengar. Detta beror inte på dumhet eller lättja. Tvärtom. Det är smart – givet hur systemet av i dag är utformat.

Avgifter på universitetsstudier skapar goda incitament på individnivå. Det man betalar för värderar man i allmänhet högre än det man får utan att betala. Eftersom det mer eller mindre är gratis att studera i dag, bortsett från kostnaden för kurslitteraturen, läser studenter på ett irrationellt sätt för att förverkliga sig själva eller för att skjuta upp det betungande jobbsökandet ytterligare ett par terminer. För att slippa arbeta på sommaren skriver de in sig på en strökurs och åker hem till föräldrarnas sommarställe över sommaren. Poängen behöver de inte ens ta för att få sitt bidrag, förutsatt att de tar poängen under de ordinarie terminerna. Att det kostar skattebetalarna enorma summor varje år tycks ingen reflektera över. Som vi kommer in på längre fram i den här rapporten, tror vi att den student som måste betala för sin utbildning skulle värdera den högre och göra mer genomtänkta avvägningar vid val av studieinriktning.

De som arbetar betalar för dem som studerar

Först och främst måste man hålla i minnet att en avgiftsfri högskola inte är gratis. Det är bara det att kostnaden är dold, eller rättare sagt att den belastar någon annan än den som primärt gynnas av utbildningen i fråga. Avgiftsfri högskola är omfördelning – från dem som inte utbildar sig till dem som gör det. Den ”gratis” utbildning som SFS med flera talar sig varm för är inget annat än utbildning på någon annans bekostnad. Det sker på bekostnad av strävsamma skattebetalare som arbetar i icke-akademiska yrken. Det sker på bekostnad av studenter som utbildar sig, och betalar för sig, på utbildningsinstitut som inte har akademisk status. Det sker på bekostnad av företagare som inte har förmånen att kunna förverkliga sig själva med hjälp av statliga garantilån från CSN. SFS och avgiftsmotståndarna är inget annat än ett högljutt särintresse som indignerat kräver att få leva på frukterna av andras arbete. Det är inte acceptabelt.

I det samhälle som vi vill uppnå, där det lönar sig att studera, har den som studerat också råd att betala tillbaka de lån som täcker hela studiekostnaden. Den kostnaden ska inte bäras av den som gör valet att inte studera vidare – oavsett om den personen råkar ha råd eller inte. Studenter är ofta intelligenta och initiativrika. De skaffar sig en bra utbildning, bygger viktiga nätverk och investerar i sig själva. Varför måste deras kostnader bäras av alla andra?

Befria den högre utbildningen!

Inspirerande exempel

En stark alumniverksamhet

Många amerikanska universitet – inte minst de största och mest prestigefyllda – har en väl utvecklad alumniverksamhet. Den student som studerat vid och fått sin examen från ett speciellt universitet utvecklar ofta en stark känsla av samhörighet gentemot sin *alma mater*. En sådan känsla är naturlig: den som går ut i livet med en akademisk examen som öppnar allsköns dörrar och möjligheter har all anledning att vara nöjd och stolt över sitt val av lärosäte.

Konkret tar detta sig ofta uttryck i att universitetets alumner aktivt engagerar sig för universitetets bästa långt efter studietiden. Många är de amerikanska studentbostäder, idrottsplatser och bibliotek som bär en stolt alumns tillika donators namn. Nog så viktiga är de pengar till professorer och forskningsprogram som före detta studenter bidrar med, liksom de stipendier som möjliggör för mindre bemedlade studenter att tillgodogöra sig lärosätets utbildning.

I USA finns det ett starkt socialt tryck på den som är framgångsrik att dela med sig av sin framgång – helt utan statliga ingrepp. En framgångsrik alumn som inte skänker pengar till sitt universitet kommer att framstå som snål och udda. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att även ”vanliga” alumner, som inte har råd att finansiera byggnader eller professorer, också har starka incitament att bidra till sin *alma mater*, även bortsett från det sociala trycket. Genom att skänka några tusenlappar per år och göra sitt gamla universitet lite bättre höjer de också värdet på den egna examen. På en flexibel arbetsmarknad där snitttiden på en arbetsplats är kortare än i Sverige och där man gör aktivt bruk av sin examen flera gånger i livet kan det vara en investering väl värd att göra.

En bidragande orsak till den amerikanska situationen är naturligtvis förmånliga regler för skatteavdrag. Genom att göra donationer till forskning och högre utbildning avdragsgilla kan staten bidra till att skapa ett klimat där individuellt ansvar ersätter kollektivt när det gäller att säkra en god högre utbildning.

Tacksamhet och stolthet över sin utbildning är inget som är förbehållet amerikaner allena. Presidiet behöver inte gå utanför sin egen krets för att finna exempel – låt vara blygsamma – på bokdonationer till en aktad tidigare utbildningsinstitution. Det finns ingen anledning att tro annat än att svenskar likväl som amerikaner på sikt skulle kunna utveckla en stark alumnikänsla.

Modets nycker

l'Hôpitals regel för gränsvärden av odefinierade kvoter tillhör de mest kända namngivna matematiska satserna. Vem var denne l'Hôpital? En framstående matematiker? Nej, faktiskt inte. l'Hôpital var adelsmannen som finansierade matematikern som kom på satsen. Det finns de som menar att det är synd och skam och ohederligt.

Må vara. Ur en synvinkel är det kanske olyckligt att regeln heter som den gör. Å andra sidan: betänk att om l'Hôpital inte hade finansierat den anonyme matematikerns arbete så hade han med all sannolikhet inte kunnat arbeta som matematiker. Och l'Hôpitals regel hade dröjt ytterligare några decennier.

Det kan tyckas vara en platt och oinspirerande berättelse. Vad är det för mening med att rika människor anställer matematiker för att bringa glans och flärd till sig själva? Svaret är enkelt: det ger resultat som är lika gedigna som andra resultat.

Det finns gott om historiska exempel på samhällen där frontlinjeforskning har medfört en fantastisk social status. l'Hôpitals regel är inget undantag. Antalet hovastronomer och hovmatematiker talar sitt tydliga språk. Ibland tas det till intäkt för att det är en statlig uppgift att säkra den högre utbildningen och forskningen. Det är en sammanblandning – en historisk anomali. Kungar och adelsmän ska i detta sammanhang inte ses som i första hand representanter för statsmakten, utan som rika människor inbegripna i statusjakt. Det är klart att drottning Kristina inte förde Descartes till Stockholm för att gynna svenska statsintressen, utan för att bringa glans åt sig själv.

I det moderna samhället – åtminstone sedan den industriella revolutionen – är det inte längre endast kungar och adelsmän förbehållet att vara rika. Vi lever i en tid där det går att skapa sig välstånd utan att stjäla det. Staten och mecenaten måste inte längre sammanfalla. Det finns inget som hindrar att vår tids l'Hôpital – Hollywood-skådespelare, företagsledare och rockstjärnor – skulle kunna köpa sig status med hjälp av matematiker och filosofer likväl som med snabba bilar och vräkiga kopior av renässanslott. Historien talar för det.

Nya aktörer på utbildningsmarknaden

Ombildning av statliga lärosäten från myndigheter till annat

Där staten misslyckas att centralplanera resurstilldelningen, brukar marknaden lyckas. För att uppnå kvalitet i den högre utbildningen, tror vi inte att staten måste vara huvudman. Vi tycker därför att kravet på godkännande från regeringen för att fristående universitet och högskolor ska få utfärda examina¹¹ bör tas bort.

Under den förra borgerliga regeringsperioden omvandlades ett fåtal högskolor till stiftelser, som ett första steg mot att befria akademien från politiken. Socialdemokratiska beslut under de följande åren avbröt och rullade tyvärr tillbaka den utvecklingen.

Vi anser att det är dags att radikalt minska politikerstyrningen av landets högre utbildning. Samtliga 14 statliga universitet och 22 statliga högskolor bör kunna överföras till privata händer. De exakta ägarformerna – stiftelser, aktiebolag eller något annat – tål att diskuteras och utredas, men färdriktningen måste stå klar: staten bör inte äga universitet och högskolor. Dessutom bör lagstiftningen ändras så att utbildningsstiftelsernas oberoende säkras.

---

¹¹ Högskolelagen (1992:1434) 1 kap. 11 §.

Nystarter av konkurrerande verksamhet

Fristående universitet är viktiga av samma anledning som friskolor är viktiga i grund- och gymnasieskolan. Vem tror att avdankade riksdagsmän platsar i styrelserna för moderna lärosäten?

I dag är så gott som all antagning till högskolor och universitet centraliserad. Den utvecklingen vill vi vända. Vi menar att det vore betydligt bättre om varje högskola och varje universitet på egen hand fick utforma de antagningskrav som ska gälla på respektive lärosäte. Det är trots allt de som erbjuder utbildningen och de som rimligen borde ha störst kunskap om vad som krävs för att klara den och vad som då är rimligt att kräva som förkunskaper av de blivande studenterna. Vi anser att det är direkt olämpligt att låta politiker, som helt saknar kunskap och kompetens på området, bestämma hur antagning ska gå till och vilka krav som ska ställas.

Med all säkerhet skulle det faktum att universitet och högskolor själva fick styra över antagningsprocessen inte leda till kaos. Vi skulle inte få en utveckling där alla hade egna mycket komplicerade system. Det är nämligen kontraproduktivt. Tvärtom är den rimliga utvecklingen att antagningen även i universitetens och högskolornas egen regi blir någorlunda när standardiserad och klart förutsägbar eftersom det gynnar alla inblandade parter. En mycket trolig utveckling är att olika antagningsprov får ett större utrymme vid sidan av betygsintagningen från gymnasiet.

Detta skulle också kunna vara ett sätt att kringgå den sociala snedrekryteringen till den högre utbildningen. Trots socialdemokraternas alla vackra visioner och trots att platserna i den högre utbildningen byggts ut oerhört de senaste 10 åren har inte den sociala snedrekryteringen minskat. Det är fortfarande så att unga vars föräldrar har akademisk bakgrund och har studerat på eftergymnasial nivå i betydligt högre utsträckning söker sig till den högre utbildningen. Men i ett läge där universitet och högskolor själva tar ansvar för rekryteringen och där fler olika sätt att bli antagna kan vara möjliga kan det förhoppningsvis bidra till att tröskeln för högre studier sänks. Vi är dock medvetna om att den största boven i dramat är den politik som socialdemokraterna i årtal fört på andra områden. Den nedmonterade grund- och gymnasieskolan som ger eleverna bristfälliga och otillräckliga kunskaper bidrar kraftigt till att begränsa antalet som kan ta sig in på – och klara av – en högre utbildning.

Finansieringen av den högre utbildningen

Från statlig till privat finansiering

För att skapa en hållbar ekonomi för de fristående universiteten och högskolorna, men också för att underlätta för marknadsaktörerna att uttrycka sin efterfrågan, vill vi att donationer till forskning och högre utbildning ska vara avdragsgilla.

Med nuvarande finansieringssystem kan man tänka sig att det är hämmande för de främsta forskarna inom exempelvis samhällsvetenskap att kritisera den hand som föder dem. Den starka politiska styrningen inom de offentliga universiteten och högskolorna leder till att forskningen anpassas till en politisk agenda. En på så sätt hämmad offentlig debatt tror vi på lång sikt är förödande för en fri demokrati.

Förutom att vi tror att ett från staten fristående utbildningsväsende skulle leda till högre kvalitet i form av en mer effektiv resursfördelning, skulle det föra med sig andra positiva effekter. En sådan tror vi är att ett fristående kunskapssystem skulle leda till en både mer kvalificerad och mer frispråkig debatt inom offentligheten.

Vad är ”fri” forskning?

Den akademiska friheten är ett värde som med rätta hålls högt. Det är en viktig princip i all grundforskning att söka kunskap förutsättningslöst. Riskerar inte denna förutsättningslöshet att försvinna när forskningen finansieras av privata intressen, snarare än offentliga?

Frågan är befogad. Samtidigt kan den inte ställas utan hänsyn till dagens kontext: hur ser det ut i ett system med statligt finansierad forskning? Måste inte samma frågor ställas även där?

Om högskolan inte måste lyda Högskoleverket och utbildningsdepartementets direktiv, tycks många tro, så måste den på motsvarande sätt lyda marknadens direktiv. Det är bara det att marknaden inte är en enda aktör, utan en mångfald. Om man inte kan få finansiering av staten och staten är den enda finansiären så dör forskningsprojektet där. Men om man på marknaden inte kan få finansiering av en privat stiftelse eller företag så går man vidare till nästa. Därför uppstår större frihet och mångfald.

Vissa som är verksamma i högskolevärlden i dag uppfattar det som ett problem att högskolor på marknaden skulle utsättas för ekonomiska styrningar som leder till att de tvingas ändra på sin verksamhet. De gråter naturligtvis krokodiltårar. De är väl medvetna om att detta händer hela tiden i den statligt styrda högskola som de förespråkar. Forskning som inte har ett ordentligt genusperspektiv sällas bort i dagens statliga anslagstilldelning. Ofriheten i detta ligger dock i den dominerande ställning som staten har. Om högskolorna i högre rad skulle tvingas anpassa sig efter marknaden så skulle det snarare betyda att den forskning som bedrivs blir mer relevant och att de studenter som utexamineras passar arbetsmarknaden bättre. Det vore, till skillnad från de politiska pekpinarna, önskvärda effekter.

I spåren av doktor Perssons famösa hedersbetygelse från Örebro universitet häromåret, har debatten kring otillbörliga hedersdoktorat fått ny fart. Skulle sådana kunna användas även för att flirta med icke-statliga finansiärer? Det finns de som menar att hedersdoktorat som sådana är orimliga och borde avskaffas. Vi menar att det emellertid är en alltför radikal åtgärd som dessutom inskränker lärosätenas självstyre.

Det som gjorde förre statsministerns hedersdoktorat så kontroversiellt och olämpligt var den speciella situationen där hela ceremonin framstod som en otillbörlig muta snarare än en värdig hedersbetygelse. Samma problem uppstår inte i relation till privata finansiärer. De har inte samma möjlighet att missbruka offentlig makt.

Utbudet på den fria marknaden

Ett tänkbart problem med en avgiftsfinansierad utbildning är naturligtvis att utbildningar som ingen vill betala för försvinner. Vad kommer att hända med praktisk filosofi, limnologi och klassisk grekiska?

Det finns mycket att säga om den farhågan. Den är naturligtvis rimlig: alla upptänkliga ämnen kan inte erbjudas plats på universiteten samtidigt. Samtidigt får vi inte glömma att så redan är fallet: inte heller det statliga finansieringssystemet kan hålla liv i alla ämnen överallt samtidigt. En viktig faktor är studentunderlaget – när det inte finns några studenter som väljer att läsa ett ämne så håller inte heller statliga professorer föreläsningar för tomma stolar. Jämförelsen med dagens system är viktig: i bägge fallen är det människors frivilliga agerande som sätter käppar i hjulet för en given disciplin. Ett tredje fall uppstår naturligtvis när antalet intresserade forskare sjunker under den kritiska nivå där den akademiska miljön inte längre är fruktbar för ett givet ämne. En svala gör ingen sommar; en entusiastisk professor gör ingen institution.

Att människors frivilliga val ibland kan få oönskade och oförutsedda konsekvenser är inget nytt. Vi har ovan sett hur såväl finansieringen som student- och lärarunderlaget kan sätta krokben för ett akademiskt ämne. Är då detta skäl att med tvång ställa situationen ”till rätta”? Ska vi tvinga skattebetalarna att betala för undervisning i arameisk ortografi? Ska vi tvinga några hundra studenter årligen att läsa kasjubisk poesi? Ska vi välja ut ett par stackars doktorander och tvinga dem att skriva avhandlingar om pyrrhonism? Frågorna är befogade.

Det finns andra områden än högre utbildning där konsekvenserna av frivilliga val kan få kännbara konsekvenser. Socialt umgänge är ett exempel. I många sociala sammanhang uppstår det grupper av människor som samtalar och umgås mer med varandra än med andra. Vissa människor lyckas aldrig ta sig in i sådana grupper, hur mycket de än önskar det. Vi vet att det är så, och vi är i allmänhet överens om att det är dåligt. Ändå är det få av oss som uppfattar det som rimligt att införa det slags sociala värnplikt som innebär att vi tvingas dela upp vår sociala tid mer lika mellan våra medmänniskor. Människors fria val måste respekteras, även när de får dåliga konsekvenser. Det är lika orimligt att tvinga studenter och doktorander att läsa vissa ämnen som att tvinga dem att umgås med vissa människor, hur behjärtansvärt det än må vara.

Hur är det då med finansieringen? Kan vi rädda hebreiskan via skattsedeln? Ja, naturligtvis, men bara om vi är beredda att också rädda Åslögs havererade sociala liv via skattsedeln. Ingetdera verkar rimligt. Tvångskomponenten är alltför uppenbar och otillåten.

Därmed inte sagt att hotade ämnen inte kan finna en räddning. Det kommer alltid att finnas intresserade och engagerade studenter, alumner och mecenater. Hela det civila samhällets utbud av engagemang och resurser står till buds för att låta favoritämnena blomstra. Det enda som är otillåtet är att stoppa fingrarna i din nästas penningpung.

Den enskilda studentens finansiering av sina studier

Banker i stället för CSN

I ett gott samhälle ska statens roll vara begränsad, liten och effektiv. Den ska inte göra sådant någon annan kan göra lika bra eller bättre. Därför är det fel att vi i dag har en statlig myndighet för att administrera lån till studenter. Andra aktörer kan klara denna uppgift, troligen bättre.

I dagsläget har vi ett monopolliknande system där den enda riktiga aktören är CSN. Studenter har få eller inga valmöjligheter och måste vända sig dit vare sig de vill eller inte. CSN saknar incitament att förbättra sig eftersom kunderna, studenterna, inte behöver vinnas i konkurrens. Vi anser att marknaden på ett bättre sätt kan tillgodose studenternas behov och önskemål.

CSN-systemet styr också studenters studieval på ett olämpligt sätt. Eftersom CSN, nästan godtyckligt, kan bestämma vilka utbildningar som är studiemedelsberättigande är det alltså staten som avgör vad som är lämpligt att studera. Detta är moraliskt förkastligt och hör inte alls hemma i ett fritt samhälle. Konsekvenserna av systemet är svåra att överblicka, i synnerhet som det går en tydlig skiljelinje mellan offentliga högskole- och universitetsutbildningar och utbildningar som erbjuds av privata intressenter. CSN blir här ett medel att styra studenter bort från privata alternativ och in i statens egna läroanstalter.

Slutsatsen av de resonemang vi fört är naturligtvis att myndigheten CSN bör avskaffas.

Ett studiemedelssystem utan CSN är inte särskilt svårt att åstadkomma. Valmöjligheterna på kreditmarknaden är enorma. Att avskaffa CSN är en åtgärd för att stärka studenternas ställning. De märkliga signaler som dagens system sänder måste försvinna; att inte ta initiativ som saknar täckning i CSN:s regelbok, att inte försöka förbättra ekonomin genom jobb och att inte söka egna studievägar. Utan CSN blir det inte svårare att studera utan tvärtom blir det lättare för fler att studera på sina egna villkor.

CSN:s huvuduppgift att låna ut pengar till studenter är en klassisk bankuppgift. Det innebär att CSN inte är någonting annat än en statlig studentbank, en statlig bank som tilldelats ett monopol på ett särskilt segment av marknaden.

På resten av kreditmarknaden finns banker och företag som i fri konkurrens hanterar utlåning och inlåning och andra typer av banktjänster för alla andra människor. Dessa banker och institut är intresserade av att konkurrera om landets alla studenter. Att ta över studielånen borde rimligen vara mycket lockande för de flesta banker och finansföretag eftersom det utgör en mycket god möjlighet att knyta framtida trogna kunder till sig.

Det är naturligtvis inte bara banker och finansiella företag som är vinnare i den verklighet som uppstår efter CSN, utan främst studenterna. För den enskilde studenten blir makten över studiesituationen större. Servicen skulle öka när olika aktörer tvingas konkurrera om studenterna. Ingen bank och inget kreditinstitut skulle kunna hålla den låga servicenivå som CSN ständigt kritiserar för och räkna med att bli långlivade på studielånemarknaden. Aktörerna på den fria marknaden är, till skillnad från CSN, nåbara dygnet runt via telefon och Internet och är dessutom utrustade med kontor på fler orter och med bättre öppettider.

Genom att flera olika aktörer lånar ut pengar kommer förutsättningarna för den enskilde studenten att få gehör för sina individuella behov och önskemål att öka avsevärt. Det medför också att studenter på ett helt annat sätt än i dag, när man

antingen tar ut det maximala lånet eller inte lånar alls, skulle uppmuntras att faktiskt tänka igenom sin ekonomiska situation ordentligt. Varje student kan själv påverka sin ekonomiska situation beroende på vilket låneinstitut den väljer att vända sig till.

Studenten får också som tidigare nämnts betydligt större incitament att anpassa sin privatekonomi till en realistisk lånebild. Det innebär alltså att det blir möjligt att låna betydligt mer varierade summor än vad som erbjuds från CSN i dag. Detta kombinerat med ett slopande av fribeloppsgränsen gör att mycket talar för att den totala graden av skuldsättning hos landets studenter minskar. När det blir lönsamt att jobba vid sidan av studierna och ta ansvar för den egna ekonomiska situationen är det troligt att många väljer att inte låna lika stora summor som annars skulle vara fallet. Detta får i sin tur positiva effekter i samhället på lite längre sikt. Om den totala skuldbördan i form av studielån minskar innebär det att de flesta studenter skulle kunna återbetala sina lån i snabbare takt, eller i dagens takt men med en mindre summa varje år.

Kan studielånen återbetalas snabbare eller med lägre summor per år betyder det att högre utbildning lönar sig mer eftersom den disponibla inkomsten som man de facto har tillgång till efter skatt och amorteringar på lån kommer att öka. En minskad skuldbörda och en ökad disponibel inkomst ökar möjligheten till konsumtion eller investeringar vilket gynnar samhällsekonomin i stort.

Ett privatiserat studiemedelssystem leder också till ökad konkurrens mellan banker och finansiella företag. Ingen på den markanden har råd att missa matchen om var landets ca 300 000 högskole- och universitetsstudenter ska vara kunder. Detta öppnar för konkurrens inte bara med service och större tillgänglighet utan även med räntor, återbetalningsvillkor, avgifter och andra lånevillkor. Det ger en mångfald av alternativ för studenterna. Möjligheterna är i princip obegränsade. Ett studielån kopplat direkt till ICA-kortet eller med rabatt hos IKEA skulle säkert locka många studenter. Det är ingen överdrift att säga att den konkurrens som kommer att uppstå sätter studenten i centrum.

Införande av avgifter

På längre sikt tror vi att oberoendet hos universitet och högskolor bäst säkras genom att de görs ekonomiskt oberoende av staten. Utöver avdragsrätt för donationer kräver detta rimligen även möjligheten att ta ut avgifter för utbildningen. Glädjande nog är detta en ståndpunkt som delas av allt fler.

Det är inte bara genom ökad akademisk självständighet som studentavgifter skulle höja utbildningskvaliteten. Det är rimligt att anta att såväl undervisningens innehåll som former skulle utvecklas till det bättre om relationen mellan universitet och student vore den mellan säljare och köpare. Det man betalar för vårdar man, samtidigt som kunder är i en helt annan position att ställa krav än studenterna i dagens utbildningsfabriker. Paradoxalt nog verkar inte de kårer och sammanslutningar som har till uppgift att verka för studentinflytande ha insett detta.

Det finns dessutom en informationsaspekt som alltför ofta glöms bort i debatten. Den som vill ta ett lån för att starta ett företag blir utsatt för en bedömning från bankens sida. Man väger huruvida hans affärsidé har potential att lyckas; bedömer riskerna och

värderar den framtida marknaden för en viss typ av tjänst. Det betyder att den presumtive företagaren tack vare bankens snöda egenintresse får tillgång till information om sina chanser på marknaden. Det möjliggör att han kan omformulera sin affärsidé, revidera sina planer och effektivt finna sin nisch på marknaden.

Den som vill investera i sig själv genom en högre utbildning har inte tillgång till något liknande. Dels beror det på att långivningen är monopoliserad av CSN, dels på att kostnaden för utbildningen inte bärs av den enskilde studenten, utan smetas ut över ett skattebetalarkollektiv. På en fri marknad, där bankerna hanterade långivningen och den enskilde betalade en avgift till universitetet för sin utbildning, skulle studenten plötsligt få tillgång till den information som marknaden överför. Det skulle inte bara resultera i att fler fick arbete efter examen, utan också i att motivationen att snabbt och effektivt ta sig igenom sina studieår skulle öka.

Den akademiska friheten är också viktig. Med avgifter för utbildningen skulle resurstilldelningen för högre utbildning decentraliseras från staten till den marknad som uppstår i samspelet mellan universitet och studenter. Därmed skulle statens makt att centralplanera antalet utbildningsplatser och styra innehållet i undervisning genom den ekonomiska resurstilldelningen brytas. Politikernas möjligheter att använda högskolan för att frisera arbetsmarknadsstatistiken eller för att bedriva regionalpolitik skulle kringskäras. Det skulle i sin tur leda till ökad transparens, eftersom sådan politik inte längre skulle kunna bedrivas under falsk flagg.

Förtjänar då inte avgiftsmotståndarna att tas på allvar? Den form av kampanj mot avgifter som bedrivs av vänstervridna studentorganisationer är uppenbart ett särintresse, som med näbbar och klor försvarar de egna privilegierna. Att få sin utbildning betald av andra är givetvis lockande och det är svårt att tänka sig att studenter som är uppfostrade i dagens system kan förmås att stödja en reformering. Studentvänsterlobbyn är dock fortfarande svaret skyldig i frågan om varför studenter ska tillerkännas rätten att konsumera på andras bekostnad, när exempelvis jämnåriga företagare inte får göra det. Man kan också verkligen fråga sig varför motståndarna menar att studenterna ska undanhållas den information som en marknadsprissättning medför.

Fri prissättning på högre utbildning skulle gynna såväl effektiviteten i samhällsekonomin i stort som den enskilde studentens studiemotivation och dessutom tillföra viktig information till den som står i begrepp att påbörja högre utbildning. Den avgiftsfria högre utbildningen är därför en förlegad politik som allt fler borde ifrågasätta.

Stipendier

Ett system där den huvudsakliga finansieringen av högre utbildning sker via avgifter utesluter på intet sätt andra kompletterande finansieringsformer.

Den som i huvudsak köper vår argumentation för avgifter – kanske med hänvisning till de goda incitamenten – men ändå har reservationer kring de fördelningspolitiska konsekvenserna bör betänka att inget hindrar ett avgiftssystem från att innehålla stora element av stipendier som gynnar mindre bemedlade studenter.

Varifrån ska då pengarna till sådana stipendier komma? En viktig komponent skulle kunna vara alumniverksamhet. Vi har redan diskuterat hur framgångsrika före detta studenter vid ett givet lärosäte kan donera pengar till allehanda välgörande ändamål.

En annan komponent är forskningsanslagen. För att långsiktigt upprätthålla en ledande och dynamisk forskningsmiljö är det viktigt att locka till sig de mest begåvade studenterna, snarare än de mest bemedlade. Därför är det högst rimligt att tänka sig en systematisk omfördelning från forskningsanslag till stipendier på grundutbildningsnivå – riktade mot de främsta studenterna.

En tredje komponent är näringslivet. På samma sätt som forskningsmiljöerna har starka incitament att dra till sig begåvningar har näringslivet skäl att säkerställa att den akademiska kompetensen på deras kärnområden inte urholkas. Ett sätt att göra detta är stipendier för examensarbeten och uppsatser inom vissa för företaget viktiga områden. Detta förekommer i stor utsträckning redan i dag. Ett mer långsiktigt sätt är att teckna kontrakt med studenter om anställning efter examen. Inom en sådan ram kan man tänka sig en mångfald av olika sorters avtal, anpassade för olika branscher och olika individuella förutsättningar.

Den som härutöver tror att det även behövs en statlig komponent har emellertid fortfarande mycket att vinna på att låta det operera inom ramen för ett avgiftssystem. Många av de goda egenskaperna hos ett avgiftssystem går nämligen att bibehålla även om det förekommer inslag av offentlig finansiering. Samma logik som gör att de flesta stater betalar ut socialbidrag eller delar ut livsmedelskuponger i stället för att förstatliga livsmedelsproduktionen kan användas för att motivera statliga stipendier inom ramen för ett avgiftssystem snarare än ett statligt drivet avgiftsfritt system.

Högre studier för alla?

Det svenska studiemedelssystemet är generöst. Vem som helst får studielån utan säkerhet eller krav på att ta examen. Men ökar det verkligen tillgängligheten för alla? Det amerikansk-kanadensiska Educational Policy Institute gav för två sedan ut en rapport som granskar tillgängligheten på högre utbildning i ett internationellt perspektiv¹². I rapportens rangordning av länder avseende ekonomiska förutsättningar för studenter hamnar Sverige i topp. I rangordningen avseende tillgänglighet däremot, där bland annat social sammansättning och genomströmning mätts, hamnar Sverige bara på nionde plats av tretton, efter länder som Holland, Finland, Storbritannien och USA. Rapportförfattarna konstaterar att kopplingen mellan ekonomiska förutsättningar och uppmätt tillgänglighet inte är så direkt som man skulle kunna tro. Sverige exemplifierar den bristande korrelationen.

Spiken i kistan för det svenska studiemedelssystemet är skuldsättningsnivåerna. När Jyllands-Posten nyligen redovisade hur de danska studielånen växt på senare år blossade en dansk studieskuldsdebatt upp. Antalet nyutexaminerade med skulder på över 100 000 danska kronor har ökat med 55 % den senaste femårsperioden. Studenternas totala skulder till den danska staten var 2005 hela 20 miljarder danska kronor. Ändå är siffrorna som skrämde danskarna alltså ett intet jämfört med Sverige, vilket vi redogjort för ovan.

---

¹² <http://www.educationalpolicy.org/pdf/Global2005.pdf>

Sammantaget framträder ett mönster som de flesta debattörer inte verkar vilja se. Det svenska studiemedelssystemet är generöst, men lyckas inte särskilt bra med att förbättra tillgängligheten för underrepresenterade grupper. Däremot åstadkommer det en extremt hög grad av skuldsättning. Systemet med garanterade lån och ”gratis” utbildning levererar helt enkelt inte vad det lovar. För att skapa utbildning med sunda incitament krävs marknadsmekanismer i stället för statlig planering.

Post scriptum:

Vad har professorerna emot marknaden?

I den lilla uppsatsen *Vad har intellektuella emot kapitalismen?* (i svensk översättning 1999) tar sig den amerikanske filosofen Robert Nozick an frågan om varför en oproportionerligt stor andel poeter, romanförfattare, litteraturkritiker och journalister intar en vänsterposition. Intellektuella med det skrivna ordet som levebröd har det bra i marknadsekonomiska samhällen – de har vidsträckt yttrandefrihet, fri marknad för sina böcker och lever materiellt bättre än genomsnittet. Ändå är de kritiska till det samhälle som föder dem.

Nozicks förslag till förklaring är att utbildningssystemet – alla utbildningssystem – skapar mycket höga förväntningar hos dessa intellektuella med verbal och litterär begåvning. Den som alltid är bäst i klassen har lätt för att uppskatta skolans värld: uppfatta bedömningar som rättvisa om de grundas på intellektuell färdighet och som orättvisa om de grundar sig på fysiska prestationer, majoritetsbeslut eller ekonomiska bedömningar. Klassens ljus anammar skolans normer. Samtidigt är skolans normer bara en liten delmängd av det omgivande samhällets normer. Skolan premierar verbal och litterär förmåga högre än samhället i stort – det ligger i skolans natur. Men den som vill lyckas i en marknadsekonomi måste inte bara vara begåvad utan måste dessutom möta andras behov genom att skapa produkter som faktiskt går att sälja. I verkligheten räcker det inte att sitta inne med den rätta lösningen, för att lyckas måste man också kunna kommunicera den till andra. Om ingen annan förstår att uppskatta ens arbete så kommer man inte att lyckas på marknaden. Därför är samhällslivet i stort en väsentligt mer mångfasetterad verksamhet än att skriva bra uppsatser eller prestera högt på prov.

Det finns anledning att tro att Nozicks resonemang har bäring även på stora delar av den svenska universitetsvärlden. Det finns förvisso undantag – forskningsmiljöer som ständigt levererar kommersialiserbara produkter – men de är få. Den som i sin vetenskapliga gärning uppfostras att bara ta hänsyn till inomvetenskapliga bedömningskriterier kommer naturligtvis att vara skeptisk och kritisk till att de egna forskningsanslagen skärs ner eller till att antalet studenter som söker sig till den egna disciplinen viker. Det är ett skäl till att den som vill lansera en marknadsmodell för högre utbildning måste räkna med motstånd från delar av akademien.

Den svenske författaren och filosofen Lars Gustafsson skrev i essän *Offentligheter som förändras* i *För liberalismen* (1980) om vad som är god kultur och om farhågan att marknaden hotar de vid varje tid existerande kulturformerna. Essän ifråga är dock troligen mest känd under den titel med vilken den tjänade som titelessä i *Problemformuleringsprivilegiet* (1989). Gustafsson skriver:

”En vanlig tolkning av det statliga stödets betydelse för pressen och kulturlivet är att företeelser, vars existens var hotad på en öppen marknad, genom statligt stöd har garanterats en kontinuitet i sin hittillsvarande existens.

Men är det verkligen självklart att det som på detta sätt fortlever är identiskt med det som var hotat?

Är det möjligt att i stället formulera samma händelseförlopp så att den offentliga sektorn *invaderar* kulturområdena, och genom denna invasion – *ipso facto* – förändrar den? Eller enklare uttryckt: Är en statssubventionerad kultur innehållsligt detsamma som en icke-statssubventionerad?”¹³

Gustafsson sätter fingret på ett problem som är mycket tydligt i svensk kulturdebatt – det framgick inte minst under den korta tid då Studentförbundets förutvarande viceordförade Cecilia Stegö Chilò var kulturminister. Emellertid går samma resonemang att tillämpa nästan helt oavkortat även på den högre utbildningen. Naturligtvis kommer en akademi som bedrivs på marknadens villkor inte att vara *identisk* med den nuvarande. Men kanske kommer den att vara lika bra. Troligen kommer den till och med att vara bättre på många områden.

Allra tydligast framstår det av Gustafsson beskrivna fenomenet kanske på kårobligatoriets område. Sällan har vi sett så många i dålig mening konservativa debattörer ivrigt förespråka ett existerande system mest just för att det existerar.

Resonemanget påminner inte så lite om Frédéric Bastiats metafor om *det man ser och det man inte ser*. Visst kan man peka på dagens akademi och sanningsenligt säga att delar av den inte skulle klara sig på marknaden. Det är vad man ser. Men det är bara halva sanningen: om den statliga högre utbildningen försvunne, så bleve den ersatt med något annat. Ingenting säger a priori att dessa universitet vore sämre. Men de utgör det man inte ser – därför har de ännu inga högröstade särintressen som förespråkar dem.

En liberal politik för högre utbildning, där statens roll reduceras till ett minimum, är inte fientlig mot akademien; inte ens om den så medför att en del utbildningar och forskning försvinner. Däremot är en aktivt styrande politik fientlig mot akademien i den meningen att den försämrar livsbetingelserna för alla de alternativ som inte får något stöd.

---

¹³ Gustafsson, Lars: *För liberalismen*, 1980, s.30-31. Kursiv i original.